

GRIGORE DINU MOȘ

ORTODOXIE ȘI OCCIDENT

*Problema
influențelor eterodoxe
în teologia ortodoxă*

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

GRIGORE DINU MOȘ

Ortodoxie și Occident

*Problema influențelor eterodoxe
în teologia ortodoxă*

GRIGORE DINU MOȘ

Ortodoxie și Occident

*Problema influențelor eterodoxe
în teologia ortodoxă*

Ediția a II-a

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2020

Referenți științifici:

Pr. conf. univ. dr. CRISTIAN SONEA

Conf. univ. dr. NICOLAE TURCAN

Fotografie copertă: GRIGORE DINU MOȘ

ISBN 978-606-37-0711-7

© 2020 autorul volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeau, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

Introducere	11
--------------------------	-----------

CAPITOLUL I

Ortodoxie și Occident în primul mileniu creștin	21
--	-----------

1. Sinteza bizantină	21
1.1. Disputa ideologică a termenilor: elin, grec, bizantin sau „roman” ortodox?	21
1.2. Elementele sintezei bizantine	25
1.3. Caracteristicile civilizației bizantine.....	36
2. Geneza și înstrăinarea Occidentului	38
2.1. Factorii genezei și înstrăinării Occidentului	38
2.2. Năvălirea popoarelor migratoare și urmările ei.....	40
2.3. Importanța factorilor lingvistici și culturali	42
2.4. Sensul „catholicității” în Răsărit, respectiv în Apus	45
2.5. Diferențe cu privire la autoritatea în Biserică. Vocația politică a catolicismului	49
2.6. Sistemul sinodal ortodox vs. centralismul papal	51
2.7. „Profanul creștin” sau creștinismul laic	53
2.8. Juridicizarea soteriologiei	54
2.9. Întemeierea Imperiului carolingian și „uzurparea” romanității ortodoxe în Apus. Moștenirea augustiniană și dimensiunea teo-politică a lui <i>Filioque</i>	55
2.10. Reacția Apusului față de disputa icoanelor din Răsărit.....	64
2.11. Încercare de evaluare	66

CAPITOLUL II

Marea Schismă. Cauze și consecințe dogmatice	71
---	-----------

1. Considerații introductive: date, cauze, orizont hermeneutic, istoric	71
1.1. Datarea Schismei	71
1.2. Diversitatea cauzelor Schismei. Preponderența motivelor dogmatice	73
1.3. Orizontul hermeneutic: fidelitatea față de Ortodoxie și atitudinea iconomică	74
1.4. Scurt istoric.....	75
2. Afirmarea Ortodoxiei de către Sfântul Fotie și respingerea inovațiilor apusene.....	79

2.1. „Reabilitarea” patriarhului Fotie în istoriografia occidentală.	
Opinii cu privire la poziția sa față de Biserica apuseană	79
2.2. Al VIII-lea Sinod ecumenic?	83
2.3. Opinii privind poziția papei Ioan al VIII-lea	88
2.4. Personalitatea patriarhului Fotie și actualitatea sa ecumenică	91
3. Cauzele dogmatice ale Schisme:	
<i>Filioque</i> și primatul papal	98
3.1. <i>Filioque</i>	98
3.1.1. Critica patristică a lui <i>Filioque</i>	98
3.1.2. <i>Filioque</i> în dezbaterile Conciliului de la Ferrara-Florența (1438-1439)	120
3.1.3. Discuții cu privire la <i>Filioque</i> în teologia contemporană	128
3.2. Primatul papal	151
3.2.1. <i>Filioque</i> și primatul papal	151
3.2.2. Metoda teologiei scolastice și prezumția infailibilității	153
3.2.3. Considerații teologice cu privire la primatul papal	154
3.2.4. Documentul de la Ravenna. Reacții critice în teologia ortodoxă	162
4. Urmările dogmatice ale Schisme	172

CAPITOLUL III

De la Marea Schismă la căderea Constantinopolului.....179

1. Încercări de unire în secolele XI-XV.	
Considerații istorico-teologice generale	179
2. Scolastica în Apus	190
3. Teologia și filosofia în sistemul educațional bizantin.	
Considerații cu privire la metoda teologiei ortodoxe.....	203
4. Controversa isihastă	214
4.1. Considerații introductive cu privire la isihasm.	
Scurt istoric al disputei isihaste.....	214
4.2. Opinii în teologia ortodoxă contemporană cu privire la controversa isihastă	226
4.3. Opinii cu privire la gândirea palamită în teologia catolică și protestantă contemporană	241

CAPITOLUL IV

Ortodoxia post-bizantină și Occidentul. Impactul confesiunilor eterodoxe și ideologiilor occidentale în Răsărit.....249

1. Influențe eterodoxe asupra <i>Mărturisirilor de credință ortodoxe</i> din secolul al XVII-lea	249
2. Teorii privind înstrăinarea și dubla „pseudomorfoză” a Ortodoxiei.	
O evaluare critică	265
2.1. Considerații introductive. Înțelesul termenului de „pseudomorfoză”	265
2.2. Teologi ortodocși adepți ai teoriei „pseudomorfozei” Ortodoxiei	268

2.2.1. George Florovsky	268
2.2.2. Alexander Schmemmann	276
2.2.3. Christos Yannaras.....	287
2.3. Evaluarea teoriei pseudomorfozei Ortodoxiei în teologia contemporană	291
2.3.1. Reacții ale teologilor și istoricilor romano-catolici și protestanți	291
2.3.2. Evaluarea din perspectivă ortodoxă a teoriei pseudomorfozei	295
2.3.3. Explicarea poziției Sf. Nicodim Aghioritul și a Sf. Petru Movilă	305
3. Impactul ideologiilor occidentale în Răsărit. Mișcări de rezistență, reafirmare și reînnoire a teologiei și spiritualității ortodoxe.....	321
3.1. Considerații introductive. Orizontul istoric: Bizanțul după Bizanț.....	321
3.2. Lumea occidentală de la Renaștere la postmodernitate. O evaluare a modernității din perspectivă teologică	327
3.3. Răsăritul ortodox între tradiție și modernitate, în secolele XVIII-XX	340
3.3.1. Situația din Grecia.....	342
3.3.2. Situația din Rusia	352
3.3.3. Situația din România	357
3.3.4. Secularizarea	360
3.3.5. Raționalismul teologic. Evaluarea rolului rațiunii în teologie	363
4. Influența Ortodoxiei asupra Occidentului	369
4.1. Introducere. Supraviețuirea și nostalgia Ortodoxiei în Apus.....	369
4.2. Rolul cărturarilor bizantini emigranți în geneza Renașterii	373
4.3. Rolul emigrației ruse în afirmarea Ortodoxiei în Occident	376
4.4. Opera de traducere și receptare a scrierilor patristice în Occident. Teologi apuseni receptivi la spiritualitatea ortodoxă	388
4.5. Impactul teologiei răsăritene asupra Conciliului II Vatican	395
5. Biserica Ortodoxă și mișcarea ecumenică	397
Concluzii.....	419
Bibliografie.....	425

ABREVIERI

REVISTE

AB = „Altarul Banatului”

BOR = „Biserica Ortodoxă Română”

GB = „Glasul Bisericii”

MA = „Mitropolia Ardealului”

MB = „Mitropolia Banatului”

MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei”

MO = „Mitropolia Olteniei”

RR = „Revista Renașterea”

RT = „Revista Teologică”

ST = „Studii Teologice”

SUThO = „Studia Universitas Theologia Orthodoxa”

TV = „Teologie și Viață”

INTRODUCERE

PROBLEMA INFLUENȚELOR ETERODOXE ASUPRA TEOLOGIEI ORTODOXE este deosebit de actuală pentru climatul lumii de astăzi, în care ideologiile postmoderne generează ample mișcări și mutații „anti-identitare” și în care tentațiile globalismului uniformizant și ale sincretismului sunt din ce în ce mai mari. Lucrarea aceasta încearcă să se înscrie pe linia efortului a numeroși teologi ortodocși din secolul al XX-lea, care au apreciat că identificarea influențelor eterodoxe din teologia ortodoxă post-bizantină constituie o sarcină importantă a teologiei ortodoxe contemporane. Ea vizează reînnoirea și întărirea „conștiinței dogmatice” a ortodocșilor – supusă unor felurite atacuri, dar și unei eroziuni lente, precum și precizarea clară a pozițiilor de pe care se poartă dialogul ecumenic, având în același timp în vedere legătura indisolubilă dintre dogmă și viața Bisericii.

Această sarcină a teologiei contemporane este conexă și subsecventă mișcării de reînnoire patristică, fenomenul cel mai caracteristic al teologiei secolului al XX-lea. După cum se știe, problema influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă a fost discutată pentru prima dată într-un cadru academic și științific la Primul Congres al Facultăților de Teologie Ortodoxă de la Atena din 1936, când George Florovsky a proclamat „re-întoarcerea la Sfinții Părinți” – ca principală cale de înnoire și de dezvoltare creatoare, de depășire a scolasticismului și de purificare a teologiei ortodoxe de influențe eterodoxe – îndemn din care s-a născut proiectul teologiei neo-patristice din secolul al XX-lea. Dintre reprezentanții ei de seamă menționăm pe George Florovsky, Vladimir Lossky, Dumitru Stăniloae, Iustin Popovici, John Romanides, care în mare măsură au depășit momentul negativ al criticii, teologhisind creator în duhul Părinților.

O primă, dar largă circumscriere a subiectului o reprezintă tema-cadru „Ortodoxie și Occident”, în care voi opera selectiv și tipologic, evidențiind momente și evoluții istorico-dogmatice semnificative, personalități reprezentative pentru evoluția raporturilor dintre Răsăritul și Apusul creștin, precum și aspecte doctrinare și metodologice mai

însemnate, acestea constituindu-se ca premise necesare pentru subiectul definit al „influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă.”¹ Prin urmare, în cadrul tematic „Ortodoxie și Occident” numai anumite aspecte, considerate mai importante și de interes actual, vor fi tratate *in extenso*, de-a lungul primelor 3 capitole (elementele și caracteristicile sintezei bizantine sau ale „romanității ortodoxe”, nașterea Occidentului și multiplele aspecte ale înstrăinării acestuia; cauzele dogmatice ale Marii Schisme, *Filioque* și primatul papal; controversele isihaste și semnificația lor), analizarea acestora fiind indispensabilă pentru prezentarea și evaluarea în capitolul 4 a impactului confesiunilor eterodoxe și a ideologiilor occidentale în Răsăritul ortodox.

Tematic, teologi ortodocși din secolul al XX-lea au considerat că există influențe eterodoxe – desigur, apreciind diferit gradul acestora – în mai multe domenii și capitole ale teologiei, spiritualității și vieții bisericești. În primul rând, s-a vorbit despre influențe eterodoxe asupra *Mărturisirilor de credință ortodoxe din secolele XVII* – monumente dogmatico-simbolice ale Bisericii de Răsărit și călăuze ale teologiei dogmatice, precum și despre influențe eterodoxe asupra unor sfinți reprezentativi ai Bisericii Răsăritene precum Sfântul Petru Movilă și Sfântul Nicodim Aghioritul. Unii teologi, îndeosebi George Florovsky în lucrarea sa *Căile teologiei ruse* (1937), Alexander Schmemmann în *Calea istorică a ortodoxiei răsăritene* (1963), și în lucrările sale de teologie liturgică, Christos Yannaras în *Ortodoxie și Occident în Grecia modernă* (1992) au considerat că influențele apusene au fost atât de însemnate încât au produs o adevărată „pseudomorfoză”, o „captivitate babilonică”, o radicală înstrăinare a teologiei ortodoxe, în esența și fondul ei. Majoritatea teologilor ortodocși, dintre care evidențiez pe Ioannis Karmiris (*Influențe eterodoxe asupra Mărturisirilor de credință din secolul XVII*, 1948), Ioan Ică senior (*Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kritopulos*, 1973, și *Discuții mai noi asupra unor probleme mai vechi în jurul Mărturisirilor de credință*, 2001); Gheorghios Metallinos (*Introducere la Exomologetarion-ul Sfântului Nicodim Aghioritul*, 2006), Konstantinos Karaisaridis (*Viața și opera Sfântului Nicodim Aghioritul*, 2000), Kalistos Ware etc., la care se adaugă voci influente ale monahismului și spiritualității ortodoxe din secolul al XX-lea, precum Theoclit Dionisiatul, ca voce reprezentativă a comunității athonite, Sfântul

¹ O circumscriere mai riguroasă a temei noastre rezultă din faptul că tratăm „problema influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă”, iar nu *influențele* eterodoxe în teologia ortodoxă, ceea ce ar fi presupus o cercetare pe arii istorice și tematice mult dincolo de limitele unei teze de doctorat.

Ioan Maximovici și Serafim Rose (*Scrierile teologice ale Arhiepiscopului Ioan și problema „influenței apusene” în teologia ortodoxă*, 1976) au apreciat că influențele eterodoxe au fost semnificative numai în ce privește forma, stilul și limbajul, dar izolate și nesemnificative în privința fondului. Poziții intermediare au exprimat Karl Christian Felmy (*Întâlnirea teologiei ortodoxe cu influențele apusene. O dezbatere a teoriei pseudomorfozei apusene a Ortodoxiei*, 2008), mai aproape de prima opinie, și Alexandru Elian (*Contribuția grecească la Mărturisirea Ortodoxă*, 1942; *Introduce-re la Carte foarte folositoare de suflet* a lui Nicodim Aghioritul, 1997), mai aproape de cea de-a doua poziție. Întrucât problema influențelor eterodoxe asupra *Mărturisirilor de credință din secolul al XVII-lea* și asupra unor mari personalități ale vieții ecleziale și teologice din epoca post-bizantină – cum a fost Sfântul Petru Movilă și Sfântul Nicodim Aghioritul – constituie în lucrările de specialitate nucleul întregii problematice a influențelor eterodoxe în Răsărit, prezentarea și evaluarea influențelor sus-menționate va constitui unul din obiectivele principale ale acestei lucrări (capitolul IV, 1 și 2).

În afară de acestea, s-a vorbit despre influențe eterodoxe în următoarele arii ale teologiei, spiritualității și vieții Bisericii:

- în *metoda* teologiei ortodoxe – influențe ale raționalismului scolastic catolic și ale raționalismului critic și dubitativ protestant, precum și preluarea în întregime a modelului universitar academic occidental în ce privește studiul teologiei, chestiune care va fi de asemenea tratată și evaluată în lucrare, sub mai multe aspecte, în capitolul II, 3.2.2, capitolul III, 2 și 3 și capitolul IV, 3.3, potrivit perspectivei istorico-dogmatice de elaborare a planului lucrării;

- în *patrologie* și *istoria bisericească* – preluarea necritică a unor termeni ideologizați, a unor periodizări limitative și a unor opinii discutabile din cercetarea istoriografică occidentală, cum ar fi spre exemplu, termenul de „bizantin” pentru imperiul ortodox romaic, încheierea „epocii patristice” în secolul al VIII-lea, ca și cum din secolul al IX-lea ori după Marea Schismă nu ar mai exista Sfinți Părinți de anvergură universală, în Biserica Ortodoxă; nereceptarea decât tardivă, abia în secolul al XX-lea, a unor mari sfinți teologi răsăriteni, precum Sfântul Grigorie Palama și Sfântul Simeon Noul Teolog, care, sub influența concepțiilor apusene, au fost adesea caracterizați în termeni mai degrabă negativi, fără a fi sesizată valoarea și anvergura lor teologică și duhovnicească, precum și continuitatea și fidelitatea lor creatoare față de Tradiția apostolică (spre exemplu, au susținut astfel de teze profesorul Panayotis

Trembelas, în teologia greacă, și profesorul Petru Rezuș, în teologia românească); tendința de a reduce hagiografia la patristică și patrologie și de a estompa dimensiunea iconologică a hagiografiei; tendința de a exclude minunile și intervenția miraculoasă a lui Dumnezeu din determinismul istoric și din conexarea unor izvoare istorice, evenimente și persoane, concomitent cu tendința unei reducții istorico-critice, filologice, culturale, economice și politice a istoriei teologice a Bisericii; preluarea uneori necritică – fără prospectarea altor ipoteze și posibilități de interpretare a izvoarelor și documentelor istorice descoperite până acum, *implicit* considerându-le pe acestea complete și infailibile – a cercetărilor istoriografice apusene (spre exemplu, în privința apartenenței ecleziale a Sfântului Isaac Sirul); tendința de a relativiza sau chiar de a schimba hotărârile Sinoadelor Ecumenice, inclusiv prin acorduri teologice cu Bisericele necalcedoniene; tentativa de a reabilita și de a face ortodocși pe unii eretici condamnați de Sinoadele Ecumenice, precum Origen, Dioscor, Sever etc.; majoritatea acestor probleme vor fi tratate în lucrare, însă într-un mod mai general;

- în *ecleziologie* – influențe ale ecleziologiei romano-catolice (Balamand, Ravena etc.); „*pietismul*” considerat de Christos Yannaras o erezie ecleziologică (ce presupune individualism, moralism și sentimentalism, precum și o asimilare „eticistă” și „ecumenistă” a confesiunilor eterodoxe, prin prisma performanțelor lor morale și a psihologiei lor sentimentale), s-a manifestat prin organizații pietiste în Grecia (mișcarea Zoi) și România (Oastea Domnului) și, într-un mod mai difuz, dar mai extins, în Rusia, la nivelul mentalității religioase, inspirând reforma bisericească operată de Petru cel Mare sub influența lui Teofan Procopovici, după modelul pietismului protestant și al mișcării catolice de la Halle; *ecumenismul* de influență protestantă, considerat o „panerezie” de Sf. Iustin Popovici, întemeiat pe „raționalismul academic” și pe pietismul popular, un „cal troian” în Biserica Ortodoxă, reiterând discret și subtil „teoria ramurilor” și ducând la relativism doctrinar și ecleziologic; „*ecleziologia baptismală*” care extinde Biserica la toți cei care sunt botezați într-o confesiune sau denotațiune creștină; „intercomuniunea euharistică” ca metodă de unire, practică de unii discret, de alții triumfalist; disjungerea principiului *iconomiei* de cel al *acrivei* și inversarea raporturilor dintre ele, încât iconomia nu mai e înțeleasă ca un pogorământ și ca o „excepție”, ci devine ea însăși „regulă”, o „regulă a lipsei de regulă” ce duce la anomism și laxism moral, atitudine ce apare în practica pastorală a unor preoți de mir, în polaritate cu excesele de

acrivie și formalism canonic ale unor monahi; *instituționalizarea* excesivă și primatul instituției asupra persoanei (gândită în termeni de imagine, eficacitate, performanță și concurență, la nivel organizatoric, social, politic, misionar și caritativ); „hipercorectitudinea”, „exclusivismul” critic și absolutizarea propriilor judecăți, caracteristice unor grupări ortodoxe fundamentaliste, corespunzând spiritului *infallibilității* catolico-protestante; evaluarea acestor influențe, tratate în capitolul II, 3.2.4 și capitolul IV, 3.3 și 5, constituie încă un obiectiv al tezei;

- în *triadologie* – influențe ale triadologiei *filioquiste* catolice în opiniile unor teologi ortodocși și în unele acorduri teologice dintre ortodocși și catolici (spre exemplu, în *Declarația comună a Consultării Teologice Ortodox-Catolice Nord Americane* din 2003 și în receptarea entuziastă de către Olivier Clément și Boris Bobrinskoy a *Clarificării* catolice din 1995), chestiune abordată pe larg în lucrare în capitolul II, 3.1.2 și 3.1.3;

- în teologia ortodoxă de „manual” cu privire la *păcatul strămoșesc* și *transmiterea lui* – influențe ale legalismului și autoritarismului catolic, iar în noile teorii susținute în special de teologii de la Institutul de Teologie Ortodox „Saint-Serge” de la Paris, potrivit cărora vinovăția nu se transmite, fiind pur individuală, influențe protestante, chestiune deosebit de dificilă care își așteaptă încă rezolvarea;

- în *soteriologie* – influențe ale legalismului catolic, inclusiv ale „teoriei satisfacției”, tratate tangențial în lucrare;

- în spiritualitatea și ethosul ortodox – diminuarea ascezei, slăbirea conștiinței dogmatice și ecleziale, ruptura „nestoriană” și „seculară” dintre teologie și viață, sub influența laxismului, comodității și materialismului promovate de civilizația apuseană, problematică abordată în capitolul IV, 3.2 și 3.3;

- în *misteriologia* ortodoxă – s-a vorbit de o influență a modului determinist, mecanicist și magic de înțelegere a Tainelor din romano-catolicism; utilizarea unor concepte limitative și forțate precum „formă” și „materie”, separarea dintre formulă și ritual în înțelegerea Tainelor ducând la posibilitatea de a modifica modul de săvârșire și ritualul unor Taine chiar și fără o motivație iconomică; generalizarea Botezului prin turnare și chiar prin „stropire” în anumite zone aflate istoric sub influență catolică; absolutizarea unei gândirii disjunctive în termeni de validitate/invaliditate și eficacitate/ineficacitate; s-a spus că formula de iertare din Taina Spovedaniei, introdusă de Mitropolitul Petru Movilă în Liturghiile rusești în secolul al XVII-lea și prezentă și astăzi în Liturghierul românesc, este de influență catolică, evidențiind mai mult as-

pectul juridic, autoritarist și magic al iertării, centrat pe „ego-ul” preotului, decât cel rugător, vindecător și ființial, evidențiat în rugăciunile de iertare cuprinse în Liturghierul grecesc; utilizarea termenului de *transsubstanțiere* în mărturisirea lui Movilă și Dositei din secolul XVII; reminiscențe ale concepției catolice cu privire la modul și momentul prefacerii darurilor în gestul liturgic al arătării cu mâna către darurile euharistice în momentul rostirii anamnetice a cuvintelor de instituire etc., chestiuni abordate în capitolul IV, 1 și 2;

- în *iconografie* – influențe majore ale picturii religioase de inspirație renașcentistă (Leonid Uspenski), iar în *cântarea bisericească* – influențe ale muzicii apusene (în Rusia mai ales), problematici abordate numai tangențial în lucrare;

- s-a vorbit despre influențe eterodoxe (în special protestante) chiar și asupra unora din teologii neo-patristici care au supralicitat tema influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă (de exemplu, recenzia critică a lui Mihail Pomazanski, *Teologia liturgică a părintelui Alexander Schmemmann*);

- s-a conchis, acuzând influențele eterodoxe, că ortodocșii riscă să devină cvasi-catolici la nivel de instituție și cvasi-protestanți la nivelul vieții individuale; și că există tentația facilă de a „reconstrui” Ortodoxia ca o line mediană, de echilibru, între Catholicism și Protestantism, uitând că Ortodoxia este calitativ altceva, dincolo de apropierea sau diferențele formale față de confesiunile eterodoxe.

Având în vedere extensia, complexitatea și dificultatea tematicilor expuse mai sus, lucrarea noastră nu-și poate, așadar, propune tratarea întregii problematici a influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă, ci doar să *pună* această „problemă” în mod ortodox, și în același timp științific, și să indice direcțiile soluționării ei, prezentând cvasitotalitatea aspectelor ei, dar limitându-se la a clarifica și trata la nivelul unei teze de doctorat doar câteva din cele mai importante.²

² Desigur, deplina soluționare a „problemei influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă” ar însemna, de asemenea, să se răspundă judicios și aplicat – pe perioade istorice și țări din spațiul răsăritean – la următoarele întrebări: Dacă au existat influențe eterodoxe în teologia ortodoxă, în ce domenii și capitole și cât de semnificative sunt? Aceste influențe au atins fondul teologiei ortodoxe sau numai forma și stilul ei? Care a fost impactul lor asupra vieții Bisericii? Când, în ce mod și din ce cauză au intrat în teologia ortodoxă învățături sau metode teologice străine? Cum pot fi identificate și cum pot fi înlăturate? Există și astăzi influențe eterodoxe în teologia ortodoxă? Dacă da, care sunt acestea? Pentru a răspunde la aceste întrebări, ar trebui lămurite unele chestiuni preliminare destul de tulburătoare pentru

Pentru a soluționa problema influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă consider că trebuie să uzăm de o hermeneutică „iconomică” – opusă logicii *infallibilității*, pe care să o aplicăm producțiilor teologice ale epocii post-bizantine și reprezentanților ei de seamă, nevoiți să dea răspuns pentru Ortodoxie, în condițiile grele ale jugului turcesc și în fața unei propagande catolice și protestante ce beneficia de un arsenal material, politic și intelectual superior.

Pentru evidențierea acestei hermeneutici *iconomice* voi acorda în capitolul II un spațiu destul de extins prezentării atitudinii și cugetării teologice a Sfântului Fotie cel Mare cu privire la *Filioque* și erezii în general (maximă acrivie), și cu privire la unii sfinți părinți care au avut exprimări în sensul lui *Filioque* sau alte greșeli teologice (maximă iconomie).

Filioque va fi tratat în mod detaliat în primul rând pentru că *filioquismul*, prin premisele și implicațiile sale, constituie un element structural fundamental al teologiei apusene. *Filioque* este în strânsă legătură cu concepția *harului creat*, cu dogma *primatului papal* și cu *metoda raționalistă* de teologhisire. Acestea vor fi tratate *in extenso* arătând cele mai recente poziții exprimate în teologia contemporană, pentru că dau seama de întreaga structură a romano-catolicismului, și pentru că un criteriu sigur și o metodă simplă, aproape de la sine înțelese, de apre-

contemporaneitate: În ce măsură și în ce mod se poate vorbi astăzi de ortodoxie și eterodoxie în termeni clasici patristici, în care eterodoxia era asimilată ereziei? Ce tip de diferență există între ortodoxie și eterodoxie? Este doar o diferență „orizontală”, convențional și confesional identitară prin care exprimăm doar poziția de unde privim, ortodoxia și eterodoxia fiind permutabile logic? Se află ortodoxia și eterodoxia pe același plan, confesiunile eterodoxe fiind mai mult sau mai puțin *îndepărtate* în anumite puncte doctrinare de Ortodoxie, respectiv *apropiate* sau chiar *identice* cu aceasta în toate celelalte puncte? Sau este vorba de o diferență de planuri crucială, de o deosebire fundamentală în ce privește viziunea și viața, al căror nucleu rămâne incomparabil? Există o gradație a eterodoxiei, a gradului de înstrăinare de ortodoxie? Cu ce scară o măsurăm? În ce măsură putem vorbi de dogme mai însemnate și de altele mai puțin însemnate și cum stabilim nivelul lor de însemnatate? Sau rămâne fundamentală și de nedepășit înțelegerea sistemului doctrinar și a vieții spirituale ca un tot organic indivizibil? Și înainte de toate, cruciala întrebare: ce este Ortodoxia? Ce este *acea*, care nu poate fi decât *această* „iubită ortodoxie”, pe care numeroși sfinți au afirmat-o de-a lungul istoriei, refuzând să o trădeze fie în fața împăraților „ereziarhi”, fie a „sinoadelor tâlhărești”, fie a cuceritorilor latini sau islamici, fie a ideologiilor nihiliste și a sistemelor totalitare – prin martiriu și mărturie a vieții, dar și prin teologhisire vie, potrivit cu nevoile și cerințele veacului? La unele din aceste întrebări am încercat să răspund în această lucrare, altele necesitând în continuare analize și aprofundări.

ciere a gradului influențelor eterodoxe în teologia ortodoxă îl constituie cercetarea și evaluarea acestora tocmai cu privire la punctele deosebitoare esențiale ce disting eterodoxia de Ortodoxie, adică cele care stau la baza viziunii eterodoxe și o definesc ca atare. Doar atunci când depistăm astfel de influențe putem spune că există riscul unei falsificări majore a viziunii ortodoxe, și în această direcție consider că ar trebui să se îndrepte cercetarea actuală. Mai concret, este necesar să evaluăm în ce măsură există influențe eterodoxe în concepția trinitară a unor teologi ortodocși sau în unele acorduri teologice catolico-ortodoxe, în care aparenta redefinire a lui *Filioque* de către partea catolică este acceptată într-o măsură mai mică sau mai mare de partea ortodoxă. La fel de importantă și actuală e evaluarea influențelor ecleziologiei primațiale romano-catolice asupra ecleziologiei ortodoxe, vizibile în scrierile unor teologi ortodocși, precum și în unele acorduri teologice recente. De actualitate este cercetarea influenței ecumenismului romano-catolic și a ecumenismului protestant – ca viziuni ecleziologice specifice, asupra ecleziologiei și teologiei ecumenice ortodoxe, adică a vedea în ce măsură la anumiți teologi sau în unele acorduri teologice ecleziologia și teologia ecumenică ortodoxă suferă influența teoriei protestante a ramurilor sau se definește doar prin inversarea schemei ecleziale și ecumenice romano-catolice, mutând centrul ei de referință în Biserica Ortodoxă.

În capitolul IV, 3 voi prezenta și influențele ideologiilor occidentale în Răsăritul Ortodox, pentru că acestea reprezintă moștenirea confesiunilor creștine occidentale, iar impactul lor în Răsărit poate amplifica influențele eterodoxe în teologia, spiritualitatea și viața Bisericii Ortodoxe.

Pentru a înțelege mai bine influențele eterodoxe în teologia ortodoxă am considerat necesară și tratarea influenței Ortodoxiei asupra Apusului. Este de discutat dacă nu cumva așa-zisele influențe eterodoxe asupra teologiei ortodoxe sunt într-o anumită măsură reîntoarcerea în Răsărit, într-o formă mai mult sau mai puțin schimbată, a reminiscențelor primului mileniu creștin, a „nostalgiei” Ortodoxiei și a influențelor Bisericii de Răsărit asupra Apusului creștin, având în vedere faptul că Occidentul creștin a putut dezvolta acești germeni ortodocși în condiții de libertate și progres intelectual și material. O problemă conexă apare aici: în ce măsură influența cărturarilor bizantini în geneza Renașterii italiene s-a reîntors mai târziu în Răsărit prin influența exercitată aici de ideologiile umaniste?

În final, voi prezenta poziția și influența Ortodoxiei asupra mișcării ecumenice și voi încerca să delimitez ecumenismul ortodox de variantele sale eterodoxe, protestante și catolice, pentru că într-o măsură mare confuzia dintre acestea, adeseori intens mediatizată, este responsabilă pentru tensiunile și polarizările primejdioase între așa-numiții „fundamentalisti” și așa-numiții „ecumeniști”.

Voi încerca să receptez în primul rând cercetarea teologică greacă și rusească din secolul al XX-lea până în stricta contemporaneitate (Romanides, Florovsky, Lossky, Papadakis, Sf. Iustin Popovici, Schmemmann, Yannaras, Metallinos, Matsoukas, Alfeyev, Tselenghidis, Deseille, Larchet, Serafim Rose etc.), fără a o neglija pe cea românească (Dumitru Stăniloae, Ioan Ică senior, Dumitru Popescu, Ioan Ică junior, Ion Bria, Alexandru Elian etc.) și fără a o ignora pe cea occidentală (Runciman, Chadwick, A. de Halleux etc.). Consider valoroasă și foarte actuală pentru o parte a problematicii tratate, cercetarea teologică românească din anii 50-60, în special studiile părintelui Dumitru Stăniloae și Teodor M. Popescu, cercetare care nu ar trebui trecută la index sau prea mult contextualizată politic, ci revalorificată mai ales pentru activia științifică și verticalitatea mărturisitoare. De asemenea, voi avea ca repere importante din teologia românească studiile și pozițiile exprimate de pr. prof. Ioan Ică și de arhid. prof. Ioan Ică jr.

Metoda de lucru va fi cea istorico-dogmatică, iar perspectiva de elaborare apropiată, în măsura posibilului, de cea patristică, Sfinții Părinți constituind repere întotdeauna actuale. Astfel Sfântul Fotie cel Mare, Sfântul Grigorie Palama și Sfântul Marcu al Efesului, supranumiți „stâlpi ai Ortodoxiei” – constituie modele în abordarea chestiunilor de natură dogmatică, în timp ce Sfântul Nectarie al Eghinei și Sfântul Siluan Athonitul constituie călăuze vii și inspirate în privința atitudinii pe care ortodocșii ar trebui să o aibă față de eterodocși.

Mulțumesc tuturor acelorora care m-au ajutat într-un fel sau altul prin traduceri, procurări de cărți și observații pertinente în cercetarea și abordarea problemelor, îndeosebi părintelui profesor Ioan I. Ică, conducătorul științific al lucrării.

Situată la intersecția dintre teologia dogmatică și simbolică, istoria dogmelor, istoria teologiei ortodoxe și apusene și ecumenism, lucrarea părintelui Grigore Dinu Moș abordează cu mult curaj o temă interdisciplinară de o deosebită dificultate și complexitate, dar și de mare interes și actualitate pentru teologia contemporană. Subiectul este foarte vast și cercetarea se întinde pe o perioadă de aproape 13 secole, de dinainte de apariția Schismei și până astăzi. El acoperă o arie de probleme din cele mai complexe, care a solicitat un efort susținut de cercetare de mai mulți ani, într-o vastă literatură de specialitate, în mai multe limbi de circulație, precum și putere de analiză și sinteză în aprofundarea și expunerea problemelor la un nivel științific academic. Este o lucrare temeinică și curajoasă, reprezentând o importantă contribuție în domeniu.

Pr. prof. dr. IOAN ICĂ